
ЗА НЯКОИ СЛУЧАИ НА СЪЮЗНА ЕЛИПСА ПРИ СЪПОДЧИНИТЕЛНИ ИЗРЕЧЕНИЯ И ТЯХНАТА СПЕЦИФИКА В РАЗГОВОРНАТА РЕЧ

В този доклад се разглежда една особеност на подчинителното свързване в сложното съставно изречение. Изследват се по-специално случаите на елипса на част от съюза при свързване на съподчинителните изречения с главното изречение чрез съставен съюз с елемент *да*. Те се анализират в структурен аспект и от гледна точка на своята специфика в разговорната реч.

Изследването е направено на базата на два корпуса от по 50 000 словоформи на транскрипции на разговорна реч и на художествен текст.

1. Структурни особености на елипсата на първия елемент на съставните съюзи с *да*.

В корпусите с автентичен езиков материал са отбелязани редица случаи на изпускане на първия елемент на съставния съюз при съподчинени изречения, например:

1. *Към всичко това ние ще се обръщаме, драги читателю, заедно с таралежа по-нататък, когато му дойде времето, без да₁ изоставаме от събитията или Ø да₂ се мъчим да ги изпреварваме (Й. Радичков).*

2. *Имай предвид, че тя в десет става и си излиза, вместо да₁ работи непрекъснато до два и Ø да₂ ме изчака (РР).*

От теоретична гледна точка основанията за интерпретиране на да₂ в 1 и 2 като елиптически съставен съюз са няколко.

На първо място, ако допуснем, че да₂ е самостоятелен съюз в тези случаи, би трябвало прякото му свързване с главното изрече-

ние да не води до промяна в смисъла. Това обаче очевидно не е така, както личи от сравнението между изречения 3, 4 и 5:

3. *И той, какво сега, тръгна, (S1) без да₁ ни се обади и (S2) Ø да₂ каже едно "мерси" поне (PP).*

4. *И той тръгна, (S1) без да₁ ни се обади.*

5. *И той тръгна (S2) Ø да₂ каже едно "мерси" поне.*

Докато в 3 подчиненото изречение S₂ характеризира начина, по който е извършено глаголното действие в главното изречение, то в пример 5 S₂ е финално изречение. При 4, където е запазен целият съставен съюз, няма промяна в смисъла.

Това, че 5 може да съществува самостоятелно като граматично правилно изречение, се дължи на граматичната синонимия между *да* и *за да* в този случай, срв. 5 и 6:

6. *И той тръгна, за да ни каже едно "мерси" поне.*

В други случаи обаче свързването на второто съподчинено изречение направо с главното е невъзможно без възстановяване на първия елемент на съюза, срв. 7 и 8:

7. *Какво друго му остава на човек, освен да₁ си гледа къщата и Ø да₂ си храни децата (PP).*

8. * *Какво друго му остава на човек да си храни децата.*

Вижда се, че първият елемент на съюза в съподчинените изречения, въпреки че не е реализиран експлицитно, задължително присъства в семантичната структура. Формален белег за неговото наличие е появата му в първото подчинено изречение. При липсата на този белег се променя или изобщо се изгубва смисълът на цялото изречение.

Друг аспект в подкрепа на интерпретацията на да₂ като част от съставен съюз е възможността съюзът да се появи в пълния си вид пред всяко съподчинено изречение:

9. *И той, какво сега, тръгна, (S1) без да₁ ни се обади и (S2) без да₂ каже едно "мерси" поне.*

10. *Към всичко това ние ще се обръщаме, dragи читателю, заедно с таралежа по-нататък, когато му дойде времето, без да₁ изоставяме от събитията или без да₂ се мъчим да ги изпреварваме.*

Изреченията 3 и 9 и съответно 2 и 10 не се различават съществено по смисъл, което ни дава основание да интерпретираме самостоятелната поява на *да* като Ø_{без} *да*.

При елипсата на *за* в съюза *за да* съществуват някои особености. Както е известно, финалните изречения може да се въвеждат както с *да*, така и със *за да*, т. е. “съюзът *да* е синонимен на *за да* в обстоятелствени изречения за цел” (Пенчев 1993:100).

11. *Ще дойда да си поговорим.*

12. *Ще дойда, за да си поговорим.*

Проблемът е дали *да*₂ при съподчинени финални изречения е самостоятелен съюз *да*, синонимен на *за да*, или е елиптичен вариант на *за да*.

Както вече е описано в литературата (вж. Пенчев 1993:103–106), *да* и *за да* не са свободно взаимозаменяеми във всеки контекст. Има редица ограничения, които са разгледани подробно в цитирания източник. Смятаме, че тези ограничения може да се смятат за валидни и при съподчинените финални изречения. Когато второто *да* се появява в “забранен” за самостоятелното *да* контекст, е безспорно според нас, че е налице елипса, например при значение “анти-цел” (вж. 13) или в началото на изречение (вж. 14) – случаи, в които нормално се използва само *за да*:

13. *Въобще, пратиха ме за зелен хайвер, за да₁ изхарча един куп пари, да₂ се разболея и да₃ не свърши нищо (PP).*

14. *За да₁ ги научиш тия задачи и да₂ изкараш изпита, ще трябва доста да почетеш (PP).*

Когато обаче контекстът допуска и двата варианта на съюза, гореспоменатата разлика се неутрализира, например:

15. *Той дойде първо при мен, за да₁ ми се похвали и да₂ ми покаже колата (PP).*

16. *Той дойде първо при мен да ми покаже колата.*

17. *Той дойде първо при мен, за да ми покаже колата.*

И в двата случая условно приемаме наличие на елиптичен съставен съюз.

В редки случаи се забелязва елипса на целия съставен съюз, напр.:

18. *Никой не можеше да каже точно какво бе станало с тая жена, защото бяха минали години, а и хората си имаха достатъчно грижи, за да седнат и Ø_{за да} се ровят в живота на двамата самотници (В. Голев).*

От формална гледна точка доказателство за елипсата е формата на глагола във второто съподчинено изречение. Запазено е сегашно време, въпреки че съюзът *преди* да не се повтаря. Миналото време на глагола би означавало съчинителна синтактична връзка с главното изречение:

19. ... а и хората си имаха достатъчно грижи, *за да седнат* и се ровеха в живота на двамата самотници.

Имайки предвид анализа на изречения като 18, смятаме, че може да се говори за две степени на елипса при съставните съюзи: а) само на първия елемент; б) на целия съюз.

2. Специфика на елипсата на първия елемент на съставните съюзи с *да* в разговорната реч.

При анализа на съюзните връзки в разговорната реч трябва да се отчете фактът, че по принцип там се използват предимно прости съюзи като синтактични синоними на съставните (вж. Ангелова 1994:67) или някои особени синтактични конструкции (вж. Венкова 1998:20). Съставните съюзи обаче не могат да се изключат изцяло от изразните средства на разговорната реч. Макар и по-рядко, те се употребяват в разговорната практика, като проявяват специфика, която намира израз и при употребата на елиптични форми на този тип съюзи.

На първо място трябва да се отбележи, че в разговорната реч се среща само елипсата на първия елемент на съюза. Елипсата на целия съюз (вж. по-горе 18) се наблюдава само в писмен текст, като появата ѝ показва известна книжност на стила. Не случайно някои автори препоръчват тя да се отбягва (вж. Брезински 1976:238).

Друг аспект на спецификата на елиптичните съюзи в разговорната реч се наблюдава при струпването на няколко съподчинени изречения към главното. Данните от езиковите корпуси показват, че в тези случаи в разговорната реч преобладава свързването чрез елиптична форма на съставния съюз при всички подчинени изречения след първото.

2.1. Обособяване на структурно-интонационни модели в зависимост от формата на съюза при съподчинени изречения.

Наблюденията сочат, че употребата на пълни или елиптични форми на съюзно свързване в дадено изказване не е произволна, а

резултат от избора на определена комуникативна стратегия, от която се определя съответният структурно-интонационен модел.

При първия структурно-интонационен модел всички съподчинени изречения са свързани с пълна форма на съюза. В този случай всяко подчинено изречение се въвежда с акцентна дума, тъй като да е клитика, но *без да*, *преди да* и *само да* имат самостоятелно ударение. (Изключение прави съюзът *за да*, който няма собствено ударение, но *за*, макар и да не внася акцент, води до удължаване на съюза и известно забавяне на темпа на речта, в резултат на което обикновено се появява пауза преди пълния съюз *за да*.) Понякога към съюза се добавя и още една акцентна дума, като *даже*, *дори*, *само*, *още*, *пък* и др., например:

20. *И какво? Ще тръгнеш, без да ни се обадиш, ама и без даже на баща си да кажеш ли?*

По този начин при разглеждания модел на свързване се постига паузово и акцентно обособяване на всяко едно съподчинено изречение. Често пъти дори тази самостоятелност се чувства толкова силно, че в писмен текст те се обособяват като присъединителни конструкции (вж. по-долу 25). При съседството на няколко съподчинени изречения, при всяко от които е постигнат този тип емфаза, се получава своеобразен ефект на натрупване, т. е. на ясно изразена градация.

При втория тип структурно-интонационен модел съюзът се появява в пълна форма само при първото подчинено изречение, а при следващите е в елиптична. В този случай между съподчинените изречения липсва рязкото интонационно отделяне, характерно за другия тип свързване. Обикновено следващите след първото съподчинени изречения не надграждат емоционално или логически върху него, а по-скоро подчертават неговата значимост, като го поясняват в някои от следните аспекти:

• уточняване

Обикновено те го уточняват, като например в 21, където първото изречение *“за да се държиш така”* се пояснява чрез следващите по какъв точно начин се държи лицето: *“да ме преследваш постоянно, да ме тормозиш и да ме обиждаш за едното нищо”*.

21. Я го виж ти, не си ме намерил на улицата, **за да се държиш така, да ме преследваш постоянно, да ме тормозиш и да ме обиждаш за едното нищо!** (PP).

• **конкретизация на метафоричен израз**

Възможно е първото подчинено изречение да е метафоричен израз, а следващите да са негови перифрази, директно назоваващи ситуацията:

22. **Вместо да се гъчкаме като сардели и да се тъпчем тука пет човека в една стая и кухня, то по-добре стана, че си взехме квартира** (PP).

Понякога метафоричният израз е предложна фраза, а фактически всичките следходни съподчинени изречения го конкретизират:

23. **Въобще пратиха ме за зелен хайвер, за да изхарча един куп пари, да се разболея и да не свърши нищо** (PP).

• **рамкиране**

В изречение 23 се наблюдава още една особеност – постигнато е рамкиране на изказването чрез синонимните изрази **за зелен хайвер** и **да не свърши нищо**. Възможно е говорещият да рамкира изказването си и чрез директно повторение на първото от съподчинените изречения в края на сложното изречение:

24. – **А мен ми трябва на обед да съм свободна, за да може да обядва** тя вкъщи. Да има кой да я посрещне, **да обядва**. Разбираш ли?

– Да.

– **Да обядва** (PP).

2.2. Изводи.

Както се вижда от посочените по-горе примери, често пъти при втория структурно-интонационен модел елиптичните форми сингализират по-голяма смислова обвързаност на съподчинените изречения помежду им за разлика от първия тип, при който свързването чрез пълна форма на съюза гарантира по-голямата независимост на отделните съподчинени изречения и по-ясно изразяване на подчинителното отношение спрямо главното изречение.

Поради силно изразения ефект на градация при изказванията, структурирани по първия модел, т. е. чрез пълни съюзни форми, те се срещат в комуникативни ситуации, които не са типични за разго-

ворната реч. Обикновено този модел се използва при комуникативни стратегии, в които говорещият предварително логически е обмислил изказването си и използва градицията преднамерено, за да постигне по-голяма убедителност, напр.:

25. *Така ли е: човек изгражда, без самият той да е изграден окончателно? Без дори да познава съзиждането си?* (И. Динков)

Този тип градирани изказвания са особено типични за ораторските речи. Използването им в ежедневен разговор противоречи на една от характеристиките на разговорната реч – нейната спонтанност, и може да доведе по-скоро до отчуждаване на събеседниците.

Въз основа на изложените по-горе съображения, смятаме, че елиптичната форма на съставния съюз *да* закономерно е по-типичният начин за свързване на няколко съподчинени изречения с главното в разговорната реч.

ЛИТЕРАТУРА

Ангелова 1994 – **Ангелова, И.** Синтаксис на българската разговорна реч. Университетско издателство “Св. Климент Охридски”. София, 1994.

Брезински 1976 – **Брезински, Ст.** Журналистическа стилистика. Наука и изкуство, София, 1976.

Пенчев 1993 – **Пенчев, Й.** Български синтаксис. Управление и свързване. Пловдивско университетско издателство, Пловдив, 1993.

Венкова 1998 – **Венкова, Ц.** Някои особености на употребата на съставни съюзи с елемент *да* в българската разговорна реч. // Проблеми на българската разговорна реч, кн. 4, В. Търново, 1998, с. 18–24.